

ABDÜLHAMİT DEVRİNDE PROTESTAN OKULLARI İLE İLGİLİ ORJİNAL İKİ BELGE

Asistan Dr. Yahya AKYÜZ (*)

Eğitim Tarihimiz alanında değerli çalışmalar yapmış olan Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi adlı eserinde, Tanzimat ve İstibdat devri Türkiye'sindeki yabancı okullardan Protestan okullarını incelerken, bu konuda hemen hiç bir bilgi bulamadığını söyler ve bu okullardan yalnızca Rumelihisarı'ndaki Robert Kolej ile Arnavutköy'ündeki Kız Koleji hakkında kısa bilgi vermekle yetinir (1). Oysa, bizim Başbakanlık Devlet Arşivi'nde gördüğümüz ve şimdiki kadar yayınlandığını sanmadığımız iki belge, Protestan okulları konusunda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eğitim tarihimizdeki bir boşluğu dolduracak nitelikte olan bu belgeleri gün ışığına çıkarmayı gerekli görüyoruz.

Bu belgelerin her ikisi de Abdülhamit devrine aittir. Birincisi, Maarif Nazırı Zühtü Paşanın (Nazırlığı : 1891 - 1902) 20 Temmuz 309 (1893) da «Mabeyn-i Hümayun Baş Kitâbeti» (Sultanın Sekreterliği)'ne yazdığı bir Tezkere ve bu Tezkere'ye ilişik bir Defter'dir (2). İkinci belge, Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşanın 4 Kânunuevvel 314 (1898) de Amasya'dan yine Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabeti'ne gönderdiği bir Lâyiha'dır (3).

Belgelerden, bütün yabancı okullar için doğru olan başlıca iki gerçeğin bir kez daha ortaya çıktığı görülecektir.

(*) Eğitim Fakültesi Eğitim Sosyolojisi Kürsüsü Asistanı.

- (1) Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, Cilt 2 (İstanbul, 1940), s. 648 ve Cilt 3 (İstanbul, 1941), s. 855.
- (2) Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No : 35, Zarf No : 100, Karton No : 102 Evrak No : 232.
- (3) Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No : 14, Zarf No : 126, Karton No : 11 Evrak No : 2287.

1) İmparatorluğun yabancı okullara değgin hiç bir politikası olmamıştır. Daha doğru bir deyimle, İmparatorluk, yabancı okulların her istediklerini yapabilmelerine göz yuman bir politika izlemektedir. Bunun nedeni yalnızca Kapitülasyonların yabancılara sağladığı imtiyazlar değildir. Devlet adamları ve idarecilerin gaflet eseri olarak bu konuda cömertçe yaptıkları idarî tasarruflar da yabancı okulların ülkede at oynatmalarının nedenidir.

2) Yabancı okulların çabaları başlıca üç amaca yönelmektedir. a) Müslümanların merkezî idareyle olan manevî bağlarını ve her vesile ile devletin temellerini sarsmaya çalışmak. Protestan okullarının Kurtuluş Savaşı yıllarında Pontosçuluk hareketine yatkınlık etmeleri de böyle bir politik amacın devamıdır; b) Çıkarları kendilerinin çıkarları ile çatışan diğer yabancı okulların nüfuzunu silmeye çalışmak. Bu, yabancı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde birbirlerine karşı giriştikleri bir mücadeledir; c) Yabancı okulların üçüncü amacı çevrelerinde dinlerini yaymak ve dolayısıyla İslâm dini ile mücadele etmektir. Genellikle çok mutaassıp olduğu kabul edilen Osmanlı toplumunda en ücra köy ve kasabalara varıncaya kadar bu okulların halkın dini aleyhinde propagandalara girişebilmeleri, üzerinde düşünülecek bir konudur.

BİRİNCİ BELGE

Maarif Nazırı Zühtü Paşa, Tezkeresine, Padişahın bir kaç ay önce Nezaretten Protestan okulları konusunda bilgi istediğini, bunun üzerine Nezaretin bütün vilâyetlerden ve maarif müdürlüklerinden bu hususta bilgi topladığını, bu bilgilere dayanarak istatistik cetvelleri düzenlediğini ve bu cetvellerin ilişikte «Defter» halinde sunulduğunu söylemekle başlamaktadır. Tezkerenin geri kalan kısımları, Defterdeki istatistiksel bilgilerin açıklanması ve yorumundan ibarettir. Bu açıklama ve yorumlar sistemli değildir; ancak, metnin ihtiva ettiği fikirleri üç başlık altında toplayarak incelemek olanaklıdır.

I) Okullarını Kuruluşu ve Sayısı

Zühtü Paşa, Protestan okullarıyla diğer yabancı okulların «mâlik-i osmaniyyede» serbestçe açılabilceği hakkında «muahedât-ı atıka ve cedîde ve nizâmât-ı mevcudede bir kayıt ve sarâhat-ı mutlak bulunmadığını», bilâkis, «milel-i gayri müslime ve ecnebiye tara-

fından müsaade-i mahsusa kabilinden olarak mektep tesis ve küşadı fermân-ı âlî istihsaline» bağlandığını söylemekte ve bu hususu belirten 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesinin 129. maddesini zikretmektedir. Hukukî durum böyle olmakla beraber, Nazır, tatbikatın bambaşka bir yolda cereyan ettiğini, «müsamaha» ve «kayıtsızlığın» yabancı okuların açılmasında en mühim rolü oynadığını söylemektedir. Nazırın ifadesiyle, «Memâlik-i mahrusa-i şâhâned (İmparatorlukta) elveyim zükûr ve ünasa mahsus leyli ve nihârî 392 bab (adet) Protestan ve Amerikan mekâtibi mevcut olup, bunlardan 284 adedi tevârih-i muhtelif ile (muhtelif tarihlerde) evvelce ve 108 adedi cülûs-u meymenet menus cenab-ı pâdişâhîden (Abdülhamit'in tahta geçmesinden) sonra küşad edilmişlerdir». «Caz oldukları ruhsata gelince, 33'ü fermân-ı âlî (padişahlık makamının fermanı), ve 7 adedi emr-i sâmi (sadaret makamının emri) ile ruhsat amışlar, 11 okula da Maarif Nezareti tarafından ruhsatname verilmiştir. Geri kalan 341 Protestan okulu ise «mahalleri memurîn-i hükûmetinin mûsamahasından bilistifade vaktiyle bilâ ruhsat (ruhsatsız) tesis ve küşad olunmuşlardır».

Okulların hemen hepsinin kuruluşunda, merkezi New York'ta bulunan American Board Misyoner Örgütü öncülük etmiş ve «küllî» para yardımında bulunmuştur. Bazı okulları ise zengin Ermeniler veya Ermeni cemaati kendi maddî güçleriyle, ve yine American Board'ın desteği ile kurmuşlardır.

Tezkereye ilişik Defterde, bu 392 Protestan okulunun Amerikan, İngiliz ve Protestan Ermeni okulları olduğu görülüyor. Bu okulların adları, kuruluş yılları, müfredat programları buldukları şehir ve köyler son derece ayrıntılı olarak Defterde gösterilmiştir. Okulların buldukları vilâyetler şunlardır: Adana, Aydın, Hüdâvendigâr (Bursa), Diyarbakır, Erzurum, Ankara, Trabzon, Van, Musul, Halep, Beyrut, Konya, Mamuretülaziz (Elazığ), Bitlis, Suriye, Kudüs, İzmit, Biga, Selânik, Manastır, Edirne ve İstanbul. Defterde, Bağdat, Kastamonu, Yanya, İşkodra ve Cezâyir-i Bahri Sefid vilâyetlerinde Protestan okulu bulunmadığı belirtilmiştir. O zamanki vilâyetlerin bu günkü vilâyetlerden en az üç-dört defa geniş olduğu düşünülürse, bu okulların İmparatorluğun her tarafına yayıldığı anlaşılır. Gerçekten, özellikle Doğu Anadolu'da, bazı çok ücra köylerde bile Protestan okulu bulunduğu Defterde görülmektedir.

II) Okulların Prgramları ve Amaçları

Tezkerenin aşağıya aldığımız bölümleri bu konuda çok açıktır :

«Mekâtib-i mezkûre (adı geçen mektepler), iptidaî, ve rüşdî, ve idadî olmak üzere esasen üç kısım üzerine müessesdir. Kısım-ı iptidaî ve rüşdî dersleri, Anadolu'da İngilizce ve Ermenice, ve Arabistan'da Arapça ve İngilizce lisanlarının mukaddimatiyle (ilk bilgileri ile), Ulûm-u Diniye ve Hesap ve Coğrafya ve bazan Türkçe ve Fransızca ve Tarih ve İlm-i Nebatat ve Hayvanat ve Teşrih (Botanik, Zooloji ve Anatomi) ve Malûmât-ı Fenniye (Teknik Bilgiler) ve Kısım-ı idadî, Sarf ve Nahv-i Türkî ve Arabî ve Farisî (Türkçe, Arapça ve Farsça Dilbilgisi) ile İngilizce ve Ermenice ve Fransızca ve Akâid-i Diniye (Dinî inanışlar) ve Coğrafya ve Tarih ve Hukuk-u Düvel (Devletler Hukuku) ve Usûl-ü İdare ve Hikmet (Fizik) ve Kimya ve Cebir ve Hendese (Geometri) ve Heyet (Astronomi) ve Hıfzıssıhha (Hijyen) ve Cimnastik ve İlm-i Ruh (psikoloji) ve İlm-i Ahlâk ve Musikîden ibaret olup ancak en mühim dersler Ulûm-u Diniye ve Tarih ve İngilizce'dir.

«Bunlardan birincisi (Ulûm-u Diniye), Protestanlığın neşr ve tamimine, ikincisi (Tarih) ezhân-ı umûmiyede (halkın zihinlerinde) ve hususiyle teba-i saltanat-ı seniyenin efkârında bir hissiyat-ı siyasiye tevlidine ve üçüncüsü (İngilizce), memâlik-i mahrusada (İmparatorlukta) Fransa'nın kendilerince malûm ve mahsûs olan ve mekâtib vasıtasıyla istihsal edilen tefevvuk (üstünlük) ve nüfuzuna galebeye âlet ittihaz olunmaktadır. (.....)

«Mekâtib-i mezkûrenin tesis ve küşatlarından maksatları sûret-i zâhirede (görünüşte), âlem-i medeniyete neşr ve ilân ettikleri gibi, mahza (sırf) envar-ı ulûm ve maarifin (ilim ve eğitim nurlarının) kıta-i cesîme-i şarkiyede (büyük şark kıtasında, yani Asya'da) ve hususiyle memâlik-i mahrusede (Osmanlı İmparatorluğunda) neşr ve tâmimiyle cemiyet-i beşeriyenin zulmet ve cehâlet ve nâdâniden (bilgisizlikten) kurtarılması fikr-i insâniyet perverânesine hiç bir vakit müstenit olmayıp belki kavâid-i siyasiye ve politikanın kısm-ı mühimmi icabınca bu misillû mekâtibin pek çok fedâkârlıklar ihtiyâriyle tesis ve küşadı ve talebe-i masûme-i teb'anın zihinlerini kendi mezhep ve meşreplerine imâl (yöneltme) ve tahvili ve etfâlin çoğundan ücret-i tedrisiye alınmayıp gûyâ hayırhâhâne bir cemîle olmak üzere meccanen talimleri, ve hattâ etfâlin muhtâc-ı iâne olan bazı velilerine ikramiyeler itasıyle onların fikirlerinin dahi is-

tedikleri tarafa celp ve tadili gibi desâis ve tesvîlât (hile ve aldatmalar) icra etmekte olduklarına ve umumundaki cihet-i câmia-nusraniye ve itikadiye ecnebilerin â'mâl-i meşruhalarına fevkalâde müsâit bulunduğuna mebni, illet-i sâriye gibi memâlik-i mahrusanın her cihetine yayılarak kemal-i germiyetle (tam bir ateşli çalışma ile) işe başlamış ve bunun için mezkûr îâne cemiyetleri lüzûmundan ziyade akçe cem ve irsaline aleddevam sây bulunmuş olduğu halde, beri taraftan, yani hükûmât-ı mahalliye idare-i teb'aca mazarratı gayet derin, ve fakat sade dil olanlarca zâhiren şâyân-ı takdir ve tahsin görünen bu yoldaki neşr-i maarife çalışmak fikri basîti ile Amerika Protestan misyonerleri ve emsalleri her ne arzu ettilerse tervic-i âmâl ve makâsıd-ı fâsidelerine hizmet eylediklerinden işi bu dereceye getirmişlerdir. (...)

«... Meselenin en mühim ciheti nazar-ı teemmüle alınır ise şu netice çıkıyor ki, memleketinde hüviyeti ve buraca emniyet ve ehliyeti ve umûr-u tedrisiyeye kabiliyeti meçhul ve yalnız ecnebilik siperi altında mestur bulunan ecnebî mekâtibi muallim ve muallimelerinin memâlik-i mahrusada ders verdikleri sıbyanın yüzde doksan beş, ve belki de yüzde yüzü teb'a-i saltanat-ı seniyeden oldukları halde, üç yaşından, efkâr-ı hayriye ve şerriyeye cev-lângâh olan yirmi yaşına kadar bunların suret-i tahsili ve meslekleri hakkında Devletin hiç vukuf ve malûmatı olmayıp, mezkûr muallim ve muallimeler ne yolda sevketmişler ise bittâbi oraya gitmiş olduklarından ve sin-ni tufûliyetten beri Frenklerin âdât ve me'lûfâtına alıştırıldıklarından, eftâl-i merkûme (bu çocuklar) mektepten çıktuktan sonra teb'alık namını takınmakta iseler de, hakikat-ı fikirleri, menşe'leri olan mektep tesiriyle meşhûn (doldurulmuş) gitmekte bulunmuştur».

Yine bu konuda, yıllarca İstanbul Alman Mektebi öğretmenliğini ve müdürlüğünü yapmış olan Dr. Richard Preuser'in genel olarak bütün yabancı okullar için söylediği aşağıdaki sözler de özellikle Protestan okulları için doğrudur ve belgemizi açıklayıcı özelliktedir.

«...Ecnebî mekteplerinde Türkçe tedrisat çok elîm bir vaziyette idi. Bu dersler, bir çok ecnebî mekteplerinde ihtiyarî idi. Şâyân-ı hayrettir ki, çocuklarını bu derslere iştirâk ettirmeyenler bizzat Türklerdi. Hiç şüphesiz bu, çocuk velilerinin, Türkçe muallimlerinin vazifelerini ifada izhâr-ı acz ettiklerini ve okutulan Türkçe kitapların pek fena olduğunu bildikleri içindir. Filhakika Abdülhamit devrinde bu mesele o kadar şâyân-ı dikkat idi ki, kıraat kitap-

ları arasında Garbî Avrupa kitaplarının noktası noktasına Türkçeye çevrilmiş nümûneleri vardı. Bu şerâitte, çocuğun kalbinde vatan hissi, vatan muhabbeti, yurt sevgisi ve millî vecd nasıl uyandırılabilirdi?» Yazar, Coğrafya derslerinde de Türkiye coğrafyası değil, ilgili devletin coğrafyası okutulduğunu söyledikten sonra şöyle devam ediyor: «Buna inzımam eden bir fenalık da bu mekteplerde Türk çocuklarına yapılan dinî tesirât ve telkinât idi. Bu tesirât, ehemmiyeti küçültülemeyecek derecede muzır ve tehlikeli idi. Bu mekteplerin bazılarında Türk çocukları, Hristiyan ibâdet ve duâlarına, dinî merasimlerine iştirak ettiriliyordu. Hattâ bazan, kabahatlerini affettirmek maksadiyle salibi (Haçı) bile öptürüyorlardı. Fakat garibi şu ki, çocuk ebeveynleri bu hallere vâkıf oldukları halde hiç bir itirazda bulunmuyorlardı» (4).

III) Okulların Denetimi

Protestan okullarının denetimi hakkında Maarif Nazırı Zühtü Paşa Tezkerede şu itirafta bulunmaktadır :

«... Mekâtib-i mezkûrede tedris olunan kitaplar, programlar hükümetçe meçhul ve teftiş mefkud idüğünden (teftiş diye bir şey olmadığı için), ecnebîler tam bir fırsat ve meydan bularak, şayet bir dereceye kadar meslek ve revişlerinin hakâyıkına kesb-i vukuf etmek müfalaasiyle (tuttukları yolun ve davranışlarının gerçek yüzünü birazcık olsun anlamak amacıyla) hükûmet memurları ve maarif müfettişleri mektebin birisine gitmek isterlerse, mektebe kabul etmedikten başka müdür ve müessis ve muallim ve muallimelerin mensup oldukları konsoloshanelere ve oradan sefârâta müracaat olunması lüzumunu bilbeyan (... gerektiğini söyleyerek) hak-kı teftiş kapısını kapayarak evvibe itasından imtina ettikleri (cevap vermekten kaçındıkları) her gün tesadiüf olunan vukuattandır.»

Öte yandan Zühtü Paşa, bu okulların normal hukukî duruma getirilmesi için Maarif Nezaretinin onlara ruhsatname verilmesi yolunda giriştiği çalışmaların ilgili Devletlerin elçileri tarafından engellendiğini ilâve etmektedir.

İ K İ N C İ B E L G E

İkinci belgeye gelince, bu Anadolu Umum İslahat Müfettişi Şakir Paşanın teftişte bulunduğu dokuz Anadolu vilâyetindeki yaban-

(4) Dr. Richard Preuser, Ecnebî Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı, Muallimler Mecmuası (İstanbul), K. evvel 1926, sayı 46, s. 1920 ve 1921.

cı okullar ve bu okulların faaliyetlerine karşı alınması gerekli tedbirler konusunda Mabeyn-i Mümâyün Baş Kitabetine gönderdiği bir Lâyihadır.

Şakir Paşa, teftiş icabı gezdiği vilâyetlerdeki Protestan okulları ile diğer yabancı okulları etkileri bakımından şöyle karşılaştırır :

«... Ecnebi mekteplerinden şâyân-ı tezkâr (zikre değer) Trabzon, Samsun, Tokat, Sivas, Diyarbakır, Adana'da müesses (kurulmuş) Katolik Cizvit mektepleri var ise de, ehemmiyeti üçüncü derecede kalıp, bunların birinci derecede ehemmiyetlileri Rusyalı bir Ermeni vasıtasıyla Erzurum'da tesis olunan Ermeni Sanasaryan mektebiyle biraz da İngiliz îânesiyle Amasya civarındaki Merzifon ve Halep civarındaki Ayıntap Amerikan Kolejleri ve ikinci mertebe ehemmiyetleri dahi Antakya ve Mardin Katolik ve Harput Protestan mektepleri olduğu gibi, Protestan misyonerlerinin en muzırı dahi Erzurum ve Bitlis mevkilerinde bulundurulmaları idüğü (olduğu) meşhut ve mesmu-u âcizânem olmuştur. (... bulundurulmalarının olduğunu gördüm ve duydum).»

Şakir Paşa, bu Protestan ve yabancı okullarının zararlı faaliyetlerini de yakından görmüştür :

«Bu mektepler, teb'a-i gayri müslime etfâlinin (müslüman olmayan Osmanlı tebası çocuklarının) talim ve tedrisi ile, ve Erzurum ve Bitlis misyonerleri dahi etfâl-i mezkûre (bu çocukların) akrabasının îâne tevzii suretiyle hükûmet-i meşrua menafiine gayri muvafık surette fikirlerini Devletçe arzu olunmayacak bir cihete sevk ederek zihinlerini tağlit (yanıltmak) etmekte pek müessir görünüyor.

«... Mekâtibin esas teşkili memleketin ve hükûmet-i seniyenin menâfiinin gayri bir maksada (bu okulların asıl kuruluş nedeni memleketin ve hükûmetin çıkarlarına aykırı bir amaca) müstenit bulunmasıyla, teessüslerinden beri vücûda getirdikleri hizmet her sınıf tebaa beynindeki (arasındaki) sükûn ve rahatı ve tâbi ile metbû arasındaki hemîşe (daima) vücudu muktazi (varlığı gerekli) irtibat-ı mâneviyi ihlâl etmeğe münhasır olup bu suretle, teb'a-i gayri müslime efradında müstahsil-i fikr-i mefsedet, sunuf-u tebaa beyninde emniyetsizlik ve düşmanlık husûlüne bittabi hizmet ettiğinden hüsn-ü âmiziş ve ülfet ile mükellef anâsır (iyi ve dostça geçinmeye mecbur unsurlar) arasında günden güne artmakta olan bey-nûnet ve muâdâtın (anlaşmazlık ve düşmanlığın) ve zımnındaki

tefrikanın netâyic-i elîme ve müessifesi hiss olunmakta, ve mekâtib-i mezkûrede tahsil olunan maarif ve sanâat hasebiyle teb'a-i gayri müslimenin servet ve ticaret-i memleketi kendilerine hasredebilmek yolunu tutmuş olmaları ahâli-i islâmiyenin muhâsedesini dağ olup (çekememesine sebep olmakta), zaten hasıl olan beynûnet ve tefrika bu kaziyeden dolayı sâat be sâat müzdât (her saat artmakta) ... olmakta idüğüne binaen bilâhare bu hâlin her bir tedbir ve çare fevkinde vahîm neticeleri intaç edebilmesi ihtimali gereği gibi kuvvetleşmekte bulunduğu âsâr-ı zâhireye ve ahvâl-i câriyeye atf-ı nazar olunduğunda istidlâl edilmekte zahmet çekilmez».

Protestan okulları ile diğer yabancı okulların bütün bu zararlarına karşı, ve azınlıkların Anadolu'da ticaret ve sanayii tamamen ellerine geçirmeleri tehlikesine karşı Şakir Paşa, ya bu okulların tamamen kapatılmasını, veya hiç olmazsa hükûmetçe sıkı bir kontrole tabi tutulmalarını, ve bunun yanında Doğu Anadolu'da Türk Sanat Okulları açılmasını tavsiye ediyor. Yabancı okulları tamamen kapatmanın büyük siyasî problemler doğuracağı şüphesiz olduğu için bu yolun tutulamayacağını, bu nedenle ikinci yolun seçilmesi gerektiğini söylüyor. Böylece ona göre, önce Erzurum ve Amasya'da Medrese-i Sanayi adıyla iki «mükemmel mektep» tesis edilmesi, bunların faydası görülünce Harput ve Kilis'te, daha sonra da Anadolu'nun diğer merkezlerinde bu okulların açılması son derece iyi bir teşebbüs olacaktır. Erkek ve Kız çocuklar için ayrı ayrı açılacak olan bu okullarda onlara biraz Osmanlıca, biraz Hesap, Coğrafya ve Dinî bilgiler öğretilecek, fakat asıl amaç çocuklara geçerli birtakım hünerler ve küçük sanatlar öğretmek olacaktır. Şakir Paşanın, öğretilmesini istediği sanatlardan bazıları şunlardır :

Etfâl-i Zükûra mahsus sanayi: Terzilik, Doğramacılık, Yorgancılık, Demircilik, Kunduracılık, Saraçlık, Mücellitlik, Dericilik, Dökmecilik, Şişe ve cam İmalâtı, Duvarcılık, Boyacılık...

Etfâl-i Ünâsa Mahsus Sanayi: Çocuğa Bakmak, Yemek Pişirmek, Dikiş Dikmek, Kadın Elbise Biçiciliği, Oya, Nakış ve Kanaviçe, Her nevi Kumaş ve Bez Dokumak, Halı ve Seccade yapmak...

Şakir Paşa, halkın bu tür okullar açılmasını çok istediğini de ilâve etmekte, bu okulların idare ve öğretim şekli ile ilgili çok ayrıntılı bir nizamname taslağını Lâyihasına eklemektedir.

**DEUX DOCUMENTS AYANT TRAIT AUX ECOLES
PROTESTANTES EN TURQUIE SOUS LE REGNE
D'ABDULHAMIT
(RESUME)**

Vers les derniers temps de l'Empire ottoman, les écoles étrangères foisonnaient en Turquie. Parmi ces écoles, celles dites « protestantes » (américaines, anglaises et arméniennes) occupaient une place importante. Précisément, deux documents que nous avons rencontrés aux Archives d'Etat de la Présidence du Conseil à Istanbul contiennent des renseignements fort détaillés sur elles et nous permettent de les mieux connaître. Ces documents appartiennent tous deux à l'époque d'Abdulhamit II (1876-1909). Ils n'ont pas été, si nous ne nous abusons, publiés jusqu'à maintenant. Aussi, avons-nous pensé qu'il serait utile de les tirer de la poussière des archives et de les faire connaître à ceux qui s'intéressent à l'histoire de l'enseignement étranger en Turquie.

Le premier document en question se compose de deux textes : une lettre datée de 1893 adressée au secrétariat du monarque par le Ministre de l'Education, Zühtü Pacha (son ministère va de 1891 à 1902) et un cahier qui comporte des statistiques et qui accompagne la lettre. Il est possible de regrouper les idées essentielles de ces textes dans les trois catégories ci-dessous :

a) La fondation et le nombre des écoles

D'après le Ministre de l'Education, il existait, à l'époque, dans tout l'Empire ottoman, 392 écoles protestantes. Leurs dates de fondation et leurs localités sont minutieusement indiquées dans le cahier. La plupart de ces écoles avaient été ouvertes sans l'autorisation du gouvernement impérial. Le puissant « American Board » avait joué un rôle de tout premier plan dans leur création.

b) Les programmes et les buts des écoles

Les écoles protestantes comportaient deux degrés, primaire et secondaire. Elles recrutaient leurs élèves essentiellement dans les

familles musulmanes. Leurs programmes contenaient nombre de disciplines dont les plus importantes étaient Connaissances religieuses, Histoire et Langue anglaise. La première de ces disciplines avait été introduite dans les programmes en vue de propager le protestantisme en terre d'Islam. L'Histoire était enseignée en tant qu'elle pouvait aider à desserrer les liens de fidélité des musulmans aux institutions établies. Quant à la Langue anglaise, on lui assignait le rôle de combattre l'influence culturelle de la France qui prédominait en Turquie. Cependant, ces écoles ne cessaient de proclamer qu'elles poursuivaient des buts tout à fait désintéressés et humains, et qu'elles ne faisaient autre que lutter contre l'ignorance et l'analphabétisme si répandus dans le pays...

c) Le contrôle du gouvernement ottoman sur les écoles

Les écoles protestantes, en arguant des Capitulations, se refusaient à tout contrôle de la part du gouvernement ottoman, et agissaient comme bon leur semblait. Elles accueillait même la plus petite tentative de contrôle du gouvernement avec de vives et efficaces protestations, et rabrouaient purement et simplement les inspecteurs ottomans qui se hasardaient à frapper à leur porte...

Quant au deuxième document, c'est aussi une lettre, datée de 1898, adressée au secrétariat du sultan par Şakir Pacha, inspecteur des réformes générales en Anatolie. L'auteur y raconte ses observations au sujet des écoles étrangères dans neufs vilayets anatoliens. Il constate que parmi celles-ci les écoles protestantes occupent la première place et qu'elles se donnent pour but d'affaiblir les liens moraux existants entre le sultan et ses sujets.

D'autre part, l'auteur fait remarquer que les écoles étrangères en général servent à faire passer dans les mains des minorités chrétiennes toutes les activités commerciales et industrielles de l'Empire. Aussi, en vue de conjurer ce fait qui devenait de plus en plus dangereux pour les intérêts du pays, péconise-t-il la fondation d'écoles de métiers pour l'apprentissage de petits métiers manuels. On devait y enseigner aux garçons la couture, la serrurerie, la cordonnerie, la reliure, la vitrerie, etc., et aux filles, la puériculture, l'art culinaire, la couture, la tapisserie, la broderie, etc.